

VÝROČNÍ ZVYKY A OBYČEJE

NA HANÁCKÉM SLOVÁCKU ZIMA A JARO

1. PŘECHODNÉ OBDOBÍ OD ZIMY DO JARA MASOPUST

(*maškara, voračky, fašanky, ostatky, končiny*). Představuje lidovou slavnost maškar obřadního charakteru, období od svátku Tří králů do počátku předvelikonočního půstu. Název ostatky se vztahuje na poslední tři dny tohoto období. Masopust je také název hlavní postavy vystupující v masopustních hrách 16. století.

Maškarní průvody a reje masek jsou typickým rituálem přechodu již od pohanských dob. Provázejí konec zimy a začátek jara a vztahují se k jarním zemědělským pracím. Průvody maškar, zábavy a hry mají v celé Evropě dlouhou tradici a zřejmě společný kulturní základ. Převládají v nich magické, plodonosné, ochranné motivy a kult mrtvých. Je to období posledního nevázaného hodování a vydatnému promaštění žaludků před 40 denním půstem. V průvodech českých masek jsou markantní postavy židů (na Vrbici se jim říkalo charpáci, podle okřídlených kožešinových kukel, které jim dodávaly hrozivého vzhledu). Jsou patrně jednou z nejstarších forem maškar. Souvisejí pravděpodobně se staroslovanským kultem mrtvých předků, kteří se vrací mezi živé a střeží, aby se nepředlo, nešilo, nevyvážel hnůj a zachovávala se úcta k předkům.

O magickém charakteru masopustních her svědčí přítomnost ústřední masky medvěda (symbolu plodnosti a probuzení ze zimního spánku) a koně (či kobyly), nejtypičtější české masky, kromě nich vystupuje i kozel či koza. Skladba maskovaných postav je neobyčejně pestrá. Kromě zvířecích masek se objevují masky antropomorfní (předně různé převleky mužů za ženy, masky parodující různá povolání, představitel etnických skupin či postavy z cirkusu).

Podobné masky, jak např. šaškové, lauffři, kominíci, smrtka s kosou, žid s pytletem se objevují ještě do konce 19. století také v Mikulášských občůzkách (dodnes na Valašsku).

Poslední tři dny před Popeleční středou tj. na ostatky se Masopust slavil v různých regionech různě. Na hanáckém Slovácku s nimi byly spojeny obyčeje, v nichž se projevovala úloha stárků, kteří od obecního úřadu přejímali stárkovské právo (na hanáckém Slovácku - fedro) a odpovědnost za konání zábav po celý rok.

Na Hustopečsku se masopust končil veselými zábavami žen na Popeleční (škaredou) středu. Vdané ženy pořádaly hostiny ve vinných sklepech, při nichž jedna po druhé sedaly do košů a kvokaly, aby se jim podařila housata a kuřata. Souviselo to také s tradiční vírou, že vdané ženy (hospodyně) mají v tomto období hodně pít víno, aby se šlechtila drůbež (zaznamenala Šebestová, že ženy v tomto období pořádaly častá veselá setkání u kořalky nebo u vína). Věřilo se, že tím pak bývala vajíčka jejich slepic „všecka čistá“.

Všechny úkony ostatků a ukončením Masopustu souvisely s rituálem přechodu (usmrcování zvířete, komická svatba, mečový nebo šavlový tanec, vyorávání brázdy či chození s medvědem, pochovávaní Bakchuse či basy jako symbolu končící muziky a zábavy s obřadním pohřbem). V masopustních občůzkách jsou patrné prvky lidového divadla i magické praktiky, zbavování se zlých sil, plodonosné obřady a obřady prosperitní. Je tu výstižně vyjádřeno střetnutí sil dobra a zla polarita veselí a tragiky, živelné přítomnosti i strnulé minulosti.

Masopustní občůzky vychází ze starší tradice, pravděpodobně již z podobných slavností spojených s kultem boha Dionýsa spojeným s tancem, přejídáním a maškarním průvodem. Masopustní průvody byly vždy úřady i církví zakazovány a přesto trvají. Konaly se za 1. světové války i 1. republiky, po druhé světové válce jsou pořádány znovu. Na počátku 21. století se konají ve stovkách obcí a přenesly se i do měst mezi mládež a děti. Stále je tu možné sledovat rozdíl mezi tradičním lidovým masopustem a karnevalovou podívanou, přesto, že do něj začínají stále více pronikat městské prvky. Do dnešní doby se na Hustopečsku dochovaly nejčastěji ostatkové zábavy.

2. JARNÍ OBDOBÍ:

v lidovém prostředí - počátek jara znamenal počátek nového léta. Udržovaly se obyčeje vztahující se na ovlivnění vegetace, oživení, ozdravení, rituální očistu, oslavu obnovy života, přírody, kult zelených ratolestí. Obecně posílení naděje na reprodukci vegetace v klíčové době počátku nového hospodářského roku, ochrana budoucího zdraví a živobytí rodiny.

VELIKONOCE

svátky obnovy života na přelomu zimy a jara

1. křes anské svátky umučení a zmrtvýchvstání Ježíše Krista

Oficiální náboženské obřady se pojí s projevy mimokřes anské víry a magie. Obě tradice zde spojuje *moment vzkříšení života*. Svátek pohyblivý, na Nicejském koncilu roku 325 bylo stanoveno, že Velikonoce se budou slavit první neděli po prvním jarním úplňku.

24. DUBNA, SVÁTEK SVATÉHO JIŘÍ

Je opět pevný církevní svátek jednoho z nejstarších světců spojený však opět s magickými obřady spojenými zejména s kultem zelené ratolesti a kultem země. Jméno Georgius značí „rolník, zemědělec“, už předznamenává popularitu tohoto legendárního světce ze 3. století. Působil pravděpodobně jako voják u císaře Diokleciána a pro přijetí křes anství byl po předchozím bezúspěšném mučení společně s pokřtěnou královnou nakonec s at. Jeho postava je opředena řadou legend, z nichž nejznámější jej popisuje jako vítěze nad drakem symbolizujícím zlo a ďábla, jehož smrtí zachránil lybijskou princeznu a získal její lid pro křes anskou víru.

Lidové vrstvy jej uctívali jako světce jara a jako jednoho z nejdůležitějších zemědělských patronů. Ochraňoval dobytek, a koně, bděl nad pocestnými, jezdcy, zajatci, vojáky chránil proti poranění, moru, pokušení a při horečce.

Ochraňoval zemi, stromy, úrodu a jaro. Svátek sv. Jiří byl považován za počátek vegetačního cyklu a důležitý mezník hospodářského roku. Lidové představy o nebeském klíčnickovi, který otevírá zemi, jsou vyjádřeny v pořekadlech a písních o jarních občůzkách:

Na svatého Jiří, vylézají hadi a štíři.

Svatý Jiří trávu búrčí a zem otevírá.

Ten den nesměli lidé brát vodu ze studní, nebo se věřilo, že obsahuje jedy, které otevřená země vydává. Zvláštní pozornost se věnovala ochraně zdravý koní. Vinaři se v dubnu před sv. Jiřím obávali mrazů, které by mohli zničit révový květ:

Co do sv. Jiří vína vídáme, to o sv. Havlu neobíráme.

Zvláštní moc se připisovala některým rostlinám sbíraným ten den (jetelovému lístku, nalezenému o tomto svátku, který přinášel štěstí, zašival se do oděvů a užíval se v milostné magii) a zvířatům (hadům, žábám, mlokům či ještěrkám). Usušené maso z hada se používalo v lidovém léčení hadí jazyk zavrtávali čeledíni a formani do bičů, aby měli čerstvé koně.

Sv. Jiří býval nejčastěji zobrazován jako středověký rytíř na koni zabíjející saň. Proto si svátostku či penízek se světce nosili jako amulet a ochranu před poraněním zejména vojáci a myslivci. Světec byl však patronem také rolníků, sedlárů, kovářů, bednářů, sedláků a artistů. Svatojiříský svátek byl významný i z hospodářsko-právního hlediska. Poddaní ten den odváděli vrchnosti dávky. Na Brněnsku se ten den přijímali za sousedy mladí hospodáři.

25. DUBNA, SVÁTEK SVATÉHO MARKA

a následné tři tzv. Křížové dny vycházela z obcí polní kajicná procesí každý den vždy do jiné části polních tratí. U mnohých obyvatel okolních vsí jsou ještě v živé paměti. Tento světec, autor jednoho z evangelií, byl druhem sv. Petra a Pavla, evangelizoval na Kypru a zemřel mučednickou smrtí. V 9. století byly údajně jeho ostatky převezeny do Benátek, jichž se stal patronem. V lidové kultuře byl považován mimo jiné za přímluvce dobrého počasí a tak prosebné úkony v tyto křížové dny byly zaměřeny na ochranu budoucí úrody.

Když zem ztvrdlá suchem chřadne,

neb strom v bělmě mrazem zvadne,

když mokrem hníjí luka: Hřích náš tresce tvá ruka.

Ach, vyslyš naše modlení,

od vra od našich stavení mor, hlad, vojnu, soužení,

dej nám chléb každodenní.

(Diváky, mše svatá na sv. Marka)

Po ranní mši vyšlo z kostela procesí a u křížů a kapliček, obvykle na třech či čtyřech místech se zastavilo, kněz se nahlas modlil a svěcenou vodou vykropoval zaseté obilí. Litanie obsahovaly prosby za ochranu úrody před kroupami, vichřicí, bouřkou a povodní, za hojnost obilí a naplnění sýpek. Do polí přitom hospodáři zasazovali křížky za svěceného dřeva nebo kočičky, aby chránili budoucí úrodu. Procesní kříž zdobila děvčata věnečky z květů a obilek.

30. DUBNA, SVÁTEK SVATÉHO FILIPA A JAKUBA

Od středověku se věřilo, že v některých dnech mají nečisté síly zvláštní moc. Za takové období platil také předvečer a noc svátku těchto dvou apoštolů z Kristovy družiny. Filip byl bičován, ukřížován a ukamenován; Jakub zv. Menší svržen z chrámové pavlače a ubit valchovací tyčí. Byli též uctíváni samostatně v jiné dny.

Z hlediska zvykosloví byla důležitá právě filipojakubská noc přechodu k máji, tedy k letnímu půlročí - noc věšteb lásky a praktik směřujících proti čarodějnicím. Přechodová situace totiž dává nečistým silám příležitost, aby pronikly do světa lidí a škodily. Ohrožen byl především dobytek a pole, jehož užitek čarodějnice odnímají. S tím souvisela různá tabu: nesmělo se nic půjčovat, prodávat mléko ani dobytek. Většina filipojakubských praktik se konala buď před západem, nebo po západu slunce a sledovala převážně ochranu dobytka a chlévů, ale také obydlí a obilí. Před západem slunce muselo být hospodářství uklizené (tedy i praktická funkce) a symbolicky tak zbavené nečistých sil. Poté se prostory uzavřely a následovaly praktiky spojené pověrečně se zraněním nebo zabráněním průniku čarodějnic do uklizených částí hospodářství (zastřívání pichlavých zelených snítek šípku, klokočí, hlohu, červeného bezu, dále vrby, břízy kolem střeš, dveří, oken, do plotu, do vrat, na vrcholky kop hnoje apod.) Magicky se chránily také vchody do chlévů, kam se umís ovaly hromádky písku a popela (čarodějnice budou muset počítat zrnka a nestihnou čarovat), trní a hospodář je označil svěcenou vodou a třemi křížky. Hospodáři, čeledíni i děti měli také způsobovat hluk, a tak se soutěžilo v práskání bičem či střelbě.

Hlavní aktivitou večera už v 19. století až do dneška je pálení ohňů. Moravská tradice se inspirovala pravděpodobně tradicí českou. Pálení ohňů v předvečer 1. máje bylo součástí keltského svátku *Beltaine*, ale souvislost obou tradic není prokázána. V naší oblasti souviselo zapalování hranic s jarním úklidem, očistou dobytka před vyhnáním na otevřenou pastvu a s vítáním slunečních paprsků. K upalování figury čarodějnice (zbavováním se nečisté síly) byla používaná ometená koš ata, nasmolené pochodně apod. Oheň se přeskakoval, tancovalo se kolem něj nebo se vyhazovaly hořící předměty do vzduchu. Dohořívání ohně a symbolické vyhnání čarodějnice souviselo nad ránem s přípravou májek na májovou veselici druhého dne.

Kromě rituální moci ohně, měla toho dne a večera velkou moc voda (vykropovaly se krávy a pole, rituální koupele v potoční vodě) a také jarní byliny. S tím souvisí pověry o čarovné moci květu kapradí, které umí otevírat poklady a proměňovat vodu ve studních ve víno.

1. MÁJE

Z jiného významového okruhu pochází zvyk přinášet do vesnice 1. května zrána opeřené březové stromy, *máje* a stavět je dívkách (dnes stárkách) před dům nebo je upevňovat do komínů. Znamenalo to pro dívku společenskou poctu a současně vyjadřovalo mládencovu náklonnost. Kromě individuálních májek stavěli mládenci (stárci) velkou máji pro celou obec na návsi nebo u hospody. V meziválečném období si každý spolek stavěl svou máj před hospodu. Zelený vršek zdobily papírové květy, fábory, zelený věnec, šátek či prapor, někde láhev vína či kořalky či figury. Otázkou prestiže místní chasy bylo si uhlídat máju a nenechat si ji ukrást sousedními mládenci (to platí dodnes hlavně na hody).

Stavění a kácení máje se spojovalo s májovými zábavami mládeže, které dříve pořádali odvedenci regruti se svými vrstevnicemi regrůtkami. Z žertovných výstupů, které májové veselice dříve provázely, se dodnes dochoval zvyk, že ráno 1. května se spolu s májkami před domy stárků objevují na silnicích napsané žertovné nápisy parodující obyvatele domu, části obce či její představitele.